

Алла Семенова

доктор педагогічних наук, професор, кафедри політології, Одеський національний політехнічний університет; Одеса, Україна
ORCID: 0000-0001-8077-3385
E-mail: semenova.alla.vasilivna@gmail.com

ПСИХОПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ І ТЕХНІКИ МОВЛЕННЯ СУЧАСНОГО ЛІДЕРА

Анотація. У статті, спираючись на конструктивний досвід української наукової школи педагогічної майстерності І.А. Зязюна, розкрито загальні теоретико-методологічні витоки і змістові лінії застосування психопедагогічних технологій розвитку культури і техніки мовлення сучасного лідера. Схарактеризована новизна підходів, що пов'язана із використанням ключових ідей психопедагогіки. Доведено, що мовлення є не тільки засобом спілкування, воно втілює дійсність у свідомості та підсвідомості суб'єктів комунікативної дії. Конструктивність підходів продемонстрована у цілісному поєднанні та використанні новітніх наукових здобутків на прикладі впровадження авторського навчального посібника «Мистецтво мовлення сучасного педагога».

Ключові слова: лідерство, психопедагогічні техніки, культура мовлення, техніка мовлення, педагогічна майстерність.

Alla Semenova

Full Professor of Department of Political Science of The Odessa National Polytechnic University, Doctor of sciences (Pedagogical); Odessa, Ukraine
E-mail: semenova.alla.vasilivna@gmail.com

PSYCHOPEDAGOGICAL TECHNOLOGIES OF DEVELOPMENT OF CULTURE AND TECHNOLOGY OF SPEECH OF THE MODERN LEADER

Abstract. In the article, based on the constructive experience of the Ukrainian scientific school of pedagogical skills I.A. Zyazyun, disclosed general theoretical and methodological origins and meaningful lines of application of psycho-pedagogical technologies for the development of culture and speech technology of a modern leader. The novelty of approaches associated with the use of key ideas of psychopedagogy is characterized. It is proved that speech is not only a means of communication, it embodies reality in the consciousness and subconsciousness of the subjects of a communicative action. The constructiveness of the approaches is demonstrated in a holistic combination and use of the latest scientific achievements on the example of the introduction of the author's study guide "The Art of Speech of a Modern Teacher".

Key words: Leadership, psycho-pedagogical techniques, speech culture, speech technique, pedagogical skills.

© Алла Семенова, 2019

Alla Semenova

An extended abstract of a paper on the subject of:

“Psychopedagogical technologies of development of culture and technology of speech of the modern leader”

Problem setting. Explaining the phenomenon of leadership was reflected in number of theories: situational, functional, behavioral and others, as well as integral leadership theory. The leader's success depends on many components, including such important things as culture and technique of speech. Therefore, a modern leader must be a true master of the Word with a high level of knowledge and skills in the field of culture and technique of speech. The choice of research direction is caused by insufficient level of elaboration of this problem and it's relevance and necessity.

Recent research and publications analysis. Psychopedagogy is directed to the study of methodological problems of the development of professional skills in the system "person - person", it's a field of knowledge, that lies at the crossroads of psychology and pedagogy. It's focus is pedagogy, and it's foundation is psychology. The analysis of scientific researches and publications, self-reflection of own professional experience makes it possible to state that there are now all necessary prerequisites for studying the essence and features of the use of psycho-pedagogical technologies of development of culture and technique of speech of the modern leader. Among the outstanding parts of the general problem, we consider the absence of mechanisms for practical application of the outlined theoretical and methodological leaks and semantic lines of implementation of psychopedagogical technologies of development of culture and technique of speech of the modern leader on the basis of the constructive experience of the Ukrainian scientific school of pedagogical mastery of an academic Ziazun.

Paper objective. To reveal the essence and features of practical application

of psycho-pedagogical technologies of development of culture and technique of speech of the modern leader.

Paper main body. We'll explain the essence and features of the practical implementation of psychopedagogical technologies of development of culture and technique of speech of the modern leader by the example of the application of the textbook "The Art of Speech for Modern Teacher" written by the author of this article in co-authorship with the candidate of philological sciences, associate professor Svetlana Mikhailovna Melnik. It was practically piloted through the refresher courses for scientific and pedagogical staff of ONPU - "Pedagogical Mastery of the Higher School Teacher". It should be noted that, first of all, the necessity of creating this textbook was due to the author's work as the founder and trainer of these courses. The Center was established in October 2012 with the aim of improving the pedagogical and managerial qualification of scientific and pedagogical staff, realization of conditions for the formation, development and self-development of specialists' pedagogical skills. There are many representatives of other professions among the graduates of the center, for whom professional activity in the system "person - person" is closely related with pedagogical skills. They are professional judges, lawyers, practicing psychologists, coaches and others.

It should be emphasized that the individual components of the practical use of the textbook "The Art of Speech for Modern Teacher" in the refresher courses are combining in a whole on the basis of a single synergistic emotional and regulatory model. This model helps participants to train at the same time in area of constant positive emotional professional behavior, real

actions, and in the cognitive area of development of sustainable motivation for self-development. The authors of the textbook made an attempt to systematize theoretical, methodological and practical material on the formation and development of the culture and technique of speech of the modern teacher, contained in textbooks, manuals, separate scientific and popular editions; to highlight approaches for the improvement of pedagogical speech, in particular to pay special attention to the psychoacoustic and psycholinguistic aspects.

The book collects and organizes more than 250 exercises, didactic games, trainings aimed at developing and improving the speech, which gives a practical opportunity to "polish" professional speech. The content of practical tasks is predetermined by an activity-communicative approach to learning and aims at the development of productive activity of the teacher.

The first section, "Culture and Technique of Speech as an Integral Part of Pedagogical Mastery", discusses the language culture of the modern teacher; the essence of the concept of "pedagogical speech" and the main approaches to its interpretation; characteristics of the technique of teacher's speech as a basic component of pedagogical skills; functional features of technique of speech in various communication situations; the essence of internal psycho-pedagogical technique is explained as a prerequisite for the development of the teacher's speech culture. All the paragraphs in the theoretical section have self-test questions.

The second section, "Applications of Teacher's Speech Development", consists of systematic exercises to develop the relevant parameters of speech technique. Also in the second section there is a method of work

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Культура народу і держави є найважли-

with tongue twisters, tongue twisters "from the treasury of folk wisdom" and author's verse tongue twisters. There are described exercises for speech intonation; exercises using movements and recommendations for keeping your voice.

The third section, "Rhetoric Mastery as an Integral Part of a Successful Teacher's Speech", describes the features of the use of rhetoric art in pedagogical monologue and conversation; application of specific techniques in the context of the development of a teacher's speech culture (auto-training, meditation and suggestion); exercises for "polishing" eloquence; examples of business games for the development of speech technique are given, and also a play by young Ukrainian author Anna Bagryana "Over Time" is offered for the literary-dramatic event. It should be noted that the application of specific techniques such as: auto-training, meditation and suggestion in the context of advanced training of scientific and pedagogical staff has been described in detail in previous publications of the author of this article.

Conclusions of the research. The modern leader is characterized by: a high level of general culture and morality; ability to organize group interaction, having the skill of techniques of speech communication, of external and internal psychopedagogical techniques, ability to constantly self-improvement and self-development of personality, love of people, high personal level of development of integral value experience in these values (affective; intellectual and strong-willed). It is proved that speech is not only a means of communication, it embodies reality in the consciousness and subconscious of subjects of communicative action. The basis of such speech is training of speech.

вішим із показників прогресу, результатом особливої місії Педагога, який творить найбільшу, найвагомішу, найнеобхіднішу цінність – Людину. Саме педагогі-

чна майстерність (комплекс властивостей особистості, що забезпечує самоорганізацію високого рівня професійної діяльності на рефлексивній основі [6, с. 25]) визначає ефективність поступу сучасної українського державотворення через «опочуттєвлення», «олюднення» професійних знань, умінь і дій Педагога. Створити сприятливу ситуацію, налагодити продуктивні, позитивні відносини у колективі – першорядне завдання лідера. Як стверджують науковці [5] – *Лідерство* – це організація відносин у групі, а *лідер* – суб'єкт управління цим процесом. Корпоративний лідер, який хоче залишатися ефективним тривалий час, має вміти швидко адаптуватися до мінливих обставин і гнучко варіювати свою вербальну і невербальну поведінку [12]. З цих позицій зауважимо, що *лідерство* – процес соціального впливу, завдяки якому лідер отримує підтримку з боку інших членів спільноти для досягнення мети [22]. Пояснення феномену лідерства знайшло відображення у багатьох теоріях: ситуаційній, функціональній, поведінковій та інших, а також *інтегральній теорії лідерства*. Пошуки якостей, притаманних лідерам, тривають протягом багатьох століть. Питаннями про те, що відрізняє лідерів від пересічних людей, цікавилися філософи від Платона до Плутарха [23], тим самим стверджуючи, що витоки лідерства полягають в індивідуальних особливостях людини [11].

На жаль, більшість керівників «заціклюється» на одному стилі поведінки, який, наприклад, виявився ефективним у часи становлення організації, але зовсім не відповідає періоду інтенсивного росту і утримання нових позицій. У результаті ефективність роботи організації знижується. Сутність лідерства, таким чином, полягає в тому, що послідовники визнають лідера тільки тоді, коли він довів свою компетентність і цінність для них. Лідер отримує владу і для її підтримки він має надавати підлеглим можливості задовольняти їхні потреби. У відповідь вони задовольняють

потребу лідера у владі над ними і надають йому необхідну підтримку. Ідеальним варіантом вважається поєднання формального і неформального лідерства, тобто офіційний керівник визнається членами групи і як лідер. У цьому випадку його формальні права доповнюються можливістю неформального впливу на групу [14]. У тих випадках, коли керівник і лідер не збігаються в одній особі можуть виникати незадоволеність роботою та збільшення конфліктності. Нині, як ніколи раніше, зрозуміло, що наука й освіта, які не освячені високою етичною, гуманістичною метою Істини, Добра та Краси, загрожують загибеллю культури, цивілізації. І мистецтво мовлення лідерів не може бути чимось чужорідним для науки й освіти. Уява, фантазія, інтуїція, відчуття прекрасного можуть бути майстерно донесені Словом, що завжди супроводжує пошук пізнання і розвитку.

Успішність лідера обумовлюється безліччю компонентів, серед яких істотне місце займають культура і техніка мовлення. Грамотне, логічне, лексично та інтонаційно багате, живе й образне мовлення допомагає лідеру вирішувати багато важливих завдань. Таким чином, сучасному лідеру необхідно бути справжнім майстром Слова з високим рівнем знань і вмінь у сфері культури і техніки мовлення. Віддаючи належне сучасним теоріям лідерства у цілісному аспекті та з позицій нелінійного синтезу знань у постнекласичний період [11], ми вважаємо що у теперішній час ще недостатньо приділяється уваги, зокрема, усвідомленню суспільної значущості мовлення лідера, який володіє мистецтвом впливати, спонукати, актуалізувати думки, «заражати». У багатьох людей, на жаль, що працюють у системі «людина – людина», й досі можна спостерігати приклади мовлення безбарвного, монотонного, яке не викликає ціннісно-емоційного ставлення до того, про що йдеться, мовлення не змушує аналізувати, критично мислити, не надихає, не піднімає дух....

Видатний громадський діяч, академік Г. Г. Філіпчук у монографії «Націєтворчість освіти» саме з такої точки зору конкретизує найважливіші, найактуальніші цілі та завдання сучасної української національної освіти: «Найперше – творення духовності народу, олюднення людини, бо спочатку в собі слід знайти людину. Історичний досвід людства переконує, що народ може втратити все: територію, державу, могутність і знову, виборюючи, повернути втрачене. Але ніколи не відроджувався народ, якщо не збережено й загублено його дух, національний дух. Бо лише така моральна сила, свідомість, мислення, духовний внутрішній стан народу робить його міцним, етично відповідальним перед наступними поколіннями, інтелектуальним, творчим, продуктивним, гідним і відповідальним серед інших» [18, с. 23-25]. Ключовою ідеєю розвитку культури мовлення є те, що взаємодія у системі «Людина – Людина» є «опочуттєвленою діяльністю планування майбутнього світу людства» [3]. Тому осмислення важливості мистецтва мовлення лідерами, визначення його сутності і особливостей застосування психопедагогічних технологій розвитку культури і техніки мовлення в контексті педагогічної майстерності І.А. Зязюна – є нагальною вимогою сьогодення й можливістю змінювати життя України на краще. Недостатній рівень теоретичної дослідженості й методично-практичної розробленості зазначеної проблеми, враховуючи актуальність і необхідність поглибленої наукової розробки цих важливих ідей психолого-педагогічної науки, зумовили вибір напряму дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор. *Едвард Стоунс* (1922–2005) – професор Ліверпульського університету (Велика Британія) уперше увівши поняття «психопедагогіка», трактував його як «застосування теоретичних принципів психології в

практиці навчання» [17, с. 86]. Саме на вивчення методологічних проблем розвитку професійної майстерності у системі «людина – людина» й спрямована *психопедагогіка* – галузь знань, що знаходиться на перетині між психологією і педагогікою. Її спрямованість – педагогічна, а підґрунтям є психологія. Це означає, що ґрунтуючись на наявних можливостях розвитку конкретної людини (психологія) психопедагогіка визначає, що і як має бути у неї сформовано (педагогіка) відповідно до сучасних вимог, які пред'являються до особистості професіонала [15, с. 30].

Цілеспрямована зміна окремих аспектів психіки людини неможлива без знання законів її розвитку, на яких ґрунтуються закони управління розвитком особистості (що розробляються педагогікою). Система наукових понять передбачає ієрархічну субординацію, а предмет науки визначається, спираючись на категорії цієї науки. Таким чином, посиляючись на досягнення наукового знання про людину і перебуваючи на стику педагогіки і психології, *психопедагогіка є інтегративною наукою про гносеологічні засади професійної діяльності щодо гармонійного розвитку особистості. В управлінській діяльності педагога вона являє собою систему методичних підходів до навчання і виховання учнів* [4, с. 20]. Наразі психопедагогіка трактується як поліструктурна, багаторівнева, соціально детермінована творча освіта, що функціонує як інтегральна психолого-педагогічна структура (Н.Ф. Вишнякова, 2003): «Змінюючи систему актуальних потреб та їх роль в різноманітті педагогічних інтересів, можливо змінити силу значущості сучасного впливу психології та педагогіки в теорії і практиці освіти з перетворюючої настанови на креативну психопедагогіку, відкриваючи перспективу розвитку творчої індивідуальності у системі креативної освіти» [25]. Основними *категоріями* психопедагогіки є найбільш

загальні базові поняття, що складають основу її змісту: *розвиток, формування, навчання, виховання, освіта, учіння, научіння*. Зовнішні причини діють через внутрішні умови і ними опосередковуються. Але якщо розглядати *розвиток* людини тільки як її розумове або психічне вдосконалення, то в цьому випадку не звертається увага на соціальне і моральне становлення особистості. Отже, психопедагогіка, забезпечуючи методологічну базу управлінських аспектів професійної майстерності лідера, робить істотний вплив (через діяльність) не тільки на особистісно-професійний розвиток підлеглих, а й на розвиток особистості самого лідера.

Сучасна наука при розкритті особливостей застосування психопедагогічних практико-орієнтованих технологій саморозвитку професіонала, використовує ключові ідеї *психопедагогіки* Е. Стоунса: теорію взаємозв'язку процесів навчання і научіння, критичного вивчення особистості; теорії та практики педагогічної діяльності, афективних факторів створення атмосфери в аудиторії, внутрішнього задоволення як підкріплювача научіння [16, с. 9]. Позитивна динаміка інноваційно-наукового потенціалу освітнього простору України характеризується як процес історичного поступу та модернізації професійної підготовки з урахуванням соціально-політичних, економічних і культурних умов, сформованих норм і традицій організації підвищення кваліфікації управлінських кадрів. *Мовлення лідера* – основний шлях залучення послідовників/членів команди до відповідних форм мислення і дії. У силу цього воно має задовольняти цілому ряду спеціальних вимог. Ці вимоги визначаються функціями, які мовлення виконує у кожний конкретний момент.

Е. Стоунс конкретизував такі *функції мовлення*: пояснення, заохочення, зворотній зв'язок, корекція. При цьому вчений підкреслював, що мовлення має поєднуватися з певними діями і наочною демонстрацією. Він пояснював це тим, що

інформація, як знання у принципі існує у вигляді трьох видів уявлень: у вигляді дій, у вигляді зображень (іконічні уявлення), у вигляді символічних уявлень (у формі слів або інших символів). Залежно від конкретної ситуації, перевага віддається то одним видам уявлень, то іншим. У цьому випадку, вчений попереджував про небезпеку формалізму, копіювання підлеглими кінцевих дій процесу виконання завдання. Щоб уникнути подібних промахів, Е. Стоунс розробляв відповідні рекомендації: записувати й аналізувати своє мовлення з точки зору ефективності виконання тих функцій, які воно покликане реалізовувати. Дані рекомендації не викликають сумнівів з точки зору їхньої корисності: запис виступу допомагає мовцю більш усвідомлено використовувати своє мовлення, привчає думати про його ефективність, розвиває прагнення самовдосконалення. З окреслених позицій, новими аспектами генези розвитку професійної майстерності управлінських кадрів є: двостороння трансформація від академічної форми навчання техніці мовлення студентів у коледжі чи університеті до практико-орієнтованої підготовки підвищення мовної кваліфікації в системі післядипломної освіти; розумне поєднання оволодіння практичними навичками з глибоким знанням теорії, що забезпечує ефективність роботи в обраній сфері діяльності; визнання національного аспекту освіти як важливого соціального чинника, що накладає відбиток на особистість та діяльність лідера, його професіоналізм.

Наразі у сучасній науці відбуваються спроби дослідити генезу теорій лідерства у цілісному аспекті; схарактеризувати особливості нелінійних процесів самоорганізації у цих теоріях; здійснити аналіз стану дослідження проблеми підготовки нової генерації науково-педагогічних та інженерно-педагогічних кадрів – національної еліти, що здатна оволодіти новою постнекласичною методологічною освітньо-світоглядною парадигмою; ви-

вчаються прикладні питання значущості моделювання міждисциплінарної комунікації, філософської рефлексії та колективної експертизи [11]. Окрім того визначається сутність та особливості психопедагогічного супроводу ефективного лідера ХХІ століття, конкретизуються основні напрямки його реалізації. Пояснюються практичні аспекти роботи на прикладі впровадження психопедагогічного практикуму для лідерів місцевого самоврядування та окреслюються перспективи щодо запровадження психопедагогічного підходу у підготовку ефективних лідерів на ґрунті синергетичної парадигми [12]. Аналіз наукових досліджень і публікацій, саморефлексія власного професійного досвіду надає можливості стверджувати, що наразі існують усі необхідні передумови вивчення сутності та особливостей застосування психопедагогічних технологій розвитку культури і техніки мовлення сучасного лідера.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. Останнім часом все більш інтенсивно обговорюються ідеї діалогу, співпраці, сумісної дії, необхідності розуміння чужої точки зору, пошани особистості, прогнозування її розвитку. Ці ідеї й визначають інтенсивний розвиток нових підходів, які ще більш гостро окреслили проблему методологічної кризи в освіті, науці, економіці, політиці. На початку ХХІ століття відбулося багато важливих змін у методології пізнання. Було усвідомлено, що предметна структура знання, яка склалася, не дозволяє конкретизувати єдиний підхід до вирішення комплексних завдань, що стосуються діяльності систем найвищого рівня організації: особистості, освіти, суспільства [11]. Організація якісного мовленнєвої підготовки лідерів має ґрунтуватися на основі сформованого високого рівня професійної майстерності, коли професіоналізм визначають: належна фахова підготовка, нешаблонний підхід до вирішення

проблем, особистісні моральні якості та спроможність лідера організувати ефективну комунікативну взаємодію.

Культура мовлення лідера – поняття містке й багатогранне. Використання в конкретному акті спілкування спеціально відібраних елементів мовлення і є, по суті, промовою. Точність і правильність відбору залежать від ерудиції мовця, його умінь усвідомлено вибирати й застосовувати мовні засоби, необхідні для оформлення тієї чи іншої думки. Культура мовлення невіддільна від відпрацьованої техніки мовлення, під якою ми розуміємо систему технологічних прийомів дихання, голосоутворення, дикції, навичок вимови, доведених до автоматизму. Усі ці чинники забезпечують професійну комунікативну взаємодію. Саме ці характеристики мовлення надають змогу точно, образно, емоційно висловити думку. Наразі проблема володіння технікою мовлення, поліпшення її якостей набувають особливого значення.

Серед не вирішених раніше частин загальної проблеми ми виділяємо відсутність механізмів практичного застосування окреслених теоретико-методологічних витоків і змістових ліній впровадження психопедагогічних технологій розвитку культури і техніки мовлення сучасного лідера на ґрунті конструктивного досвіду української наукової школи педагогічної майстерності І. А. Зязюна. Така новизна підходів пов'язана із використанням ключових ідей психопедагогіки як інтегративної науки про гносеологічні засади професійної діяльності у системі «Людина – Людина» щодо гармонійного розвитку особистості; унікальної, багатогранної, але при цьому неподільно інтегрованої науки про концептуалізацію розвитку людини. Конструктивність означеного підходу вбачається, насамперед, у *цілісному поєднанні* та використанні новітніх здобутків, як природничих так і гуманітарних наук щодо пояснення

новопосталих психопедагогічних явищ сучасного етапу розвитку науки і освіти.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Розкрити сутність і особливості практичного застосування психопедагогічних технологій розвитку культури і техніки мовлення сучасного лідера.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів. Пояснимо сутність і особливості практичної реалізації психопедагогічних технологій розвитку культури і техніки мовлення сучасного лідера на прикладі застосування написаного автором цієї статті у співавторстві з кандидатом філологічних наук, доцентом кафедри Інформаційної діяльності та медіа-комунікацій Гуманітарного факультету Одеського національного політехнічного університету Мельник Світланою Михайлівною навчального посібника «Мистецтво мовлення сучасного педагога» [10] на курсах підвищення кваліфікації науково-педагогічних кадрів ОНПУ «Педагогічна майстерність викладача вищої школи». Взагалі, посібник призначений для студентів, аспірантів, викладачів та науковців, що прагнуть удосконалити власне професійне мовлення, а також може бути корисний пересічному мовцю як самовчитель з техніки мовлення.

Зауважимо, що передусім необхідність створення цього посібника була обумовлена роботою автора як засновника і тренера курсів «Педагогічна майстерність викладача вищої школи» у навчально-консультаційному центрі ОНПУ, що був створений у жовтні 2012 року з метою підвищення педагогічної та управлінської кваліфікації науково-педагогічних кадрів, реалізації умов для становлення, розвитку і саморозвитку педагогічної майстерності фахівців, їхнього інтелектуального потенціалу у сфері наукової та освітньої діяльності. За минулі роки у навчально-консультаційному центрі «Педагогічна майстерність викладача

вищої школи» підвищили кваліфікацію, одержали сертифікати «Педагога-майстра» більш ніж 300 осіб. Зазначимо, що це не тільки викладачі ВНЗ. Серед випускників центру багато представників інших професій, для яких професійна діяльність у системі «людина – людина» нерозривно пов'язана з педагогічною майстерністю. Це професійні судді, адвокати, практикуючі психологи, тренери тощо. *Специфіка* курсів «Педагогічна майстерність викладача вищої школи» полягає у її практичній спрямованості, створенні можливостей моделювання реального педагогічного процесу в стінах ВНЗ, у залученні викладачів у цей процес як суб'єктів, що оволодівають прийомами організації власної педагогічної діяльності і аналізують шляхи професійного саморозвитку.

Цій роботі, у сучасних умовах цифровізації освіти, також посприяв створений автором статті у листопаді 2018 року Освітньо-науковий портал «Педагогічна майстерність викладача вищої школи» (<http://www.pedagogic-master.com.ua>) *Принцип інтенсивної комунікації* забезпечується активністю педагогів у взаємодії як в аудиторії, так й у віртуальному просторі. Серед основних завдань курсів: «розвити здібності щодо визначення найбільш продуктивних прийомів, форм, методів, засобів і цілісних психолого-педагогічних технологій управління і самоуправління з метою підвищення продуктивності науково-професійної педагогічної діяльності».

Своєрідність посібника «Мистецтво мовлення сучасного педагога», визначена його відповідністю ключовим постулатам теорії педагогічної майстерності І. А. Зязюна. Адже ця теорія й, відповідно, практика педагогічної майстерності не має аналогів у світі, її інноваційність, педагогічна ефективність та вагомість результатів впровадження зумовили швидке поширення у вітчизняній і зарубіжній педагогічній освіті (Білорусь,

Канада, Китай, Польща, Франція, Японія, Росія та інші країни). Програма «Педагогічна майстерність викладача вищої школи» зберігає основні концептуальні положення, викладені у програмах та підручниках «Педагогічна майстерність» І. А. Зязюна [6], але останнім часом вимагала осучаснення і більш глибокої уваги до культури і техніки мовлення.

Авторами навчального посібника здійснено спробу систематизувати теоретичний, методико-практичний матеріал із формування й розвитку культури та техніки мовлення сучасного педагога, уміщений у підручниках, посібниках, окремих наукових і науково-популярних виданнях; висвітлити підходи зі вдосконалення педагогічного мовлення, зокрема особливу увагу приділити психоакустичному та психолінгвістичному аспектам. У книзі зібрано та впорядковано більше 250 вправ, дидактичних ігор, тренінгів, спрямованих на розвиток і вдосконалення мовленнєвого апарату, що надає практичної можливості «шліфувати» професійне мовлення. Зміст практичних завдань зумовлений діяльнісно-комунікативним підходом до навчання і спрямований на розвиток продуктивної діяльності педагога.

Техніка мовлення у посібнику конкретизується як комплекс навичок у мовленнєвому диханні, голосотворенні й дикції, що дає педагогові можливість донести до аудиторії все багатство змісту його слова [6, с. 228]. Техніка мовлення – невід’ємна частина мистецтва звучної мови, ораторського мистецтва. І коли йдеться про неї, зважають не тільки на «віртуозність», а й на технічні навички, без яких ораторського мистецтва не існує. Окрім того, вона забезпечує правильне сприйняття навчального матеріалу, дає змогу ефективно впливати на аудиторію, сприяє гідній самопрезентації викладача (віддзеркалюючи його фізичний та емоційний стан). Наприклад, техніка

мовлення може створити образ категоричного диктатора або, навпаки, спокійного, мудрого й урівноваженого лідера.

Посібник складається зі вступу, трьох розділів, а також списку використаної та рекомендованої літератури. Слід підкреслити, що окремі компоненти практичного використання посібника «Мистецтво мовлення сучасного педагога» у межах курсів підвищення кваліфікації, об’єднуються в ціле на основі єдиної синергетичної емоційно-регуляційної моделі. Ця модель допомагає учасникам тренуватися одночасно як в площині сталої емоційно-позитивної професійної поведінки, реальних дій, так і в когнітивній площині розвитку стійкої мотивації до саморозвитку.

У першому розділі «*Культура й техніка мовлення як невід’ємні складові педагогічної майстерності*» розглянуто питання культури мовлення сучасного педагога з огляду на специфіку її вияву та ключові ознаки; сутність поняття «педагогічне мовлення» та основні підходи до його витлумачення; характеристики техніки мовлення викладача як базового компонента педагогічної майстерності; функціональні особливості техніки мовлення в різних комунікативних ситуаціях; конкретизовано своєрідність використання мовних засобів в умовах викладацької діяльності; пояснено сутність внутрішньої психопедагогічної техніки як передумови розвитку культури мовлення викладача.

Психопедагогічна техніка – це комплекс умінь, який допомагає людині глибше, повніше, талановитіше виразити себе, досягти оптимальних результатів у педагогічній діяльності. Це вміння педагогічного спілкування, техніка і культура мовлення, міміка, пантоміміка, професійна саморегуляція психічного стану тощо. Культура мовленнєвої поведінки передбачає осмислення власних експресивних проявів, їх

критичну самооцінку і свідоме використання можливостей мови у спілкуванні. Аналізуючи практичний досвід і теоретичні здобутки видатних педагогів минувшини й сьогодення у посібнику визначено два основні шляхи розвитку й удосконалення техніки мовлення: 1) застосування спеціальних рекомендацій і вправ; 2) постійний самоконтроль і аналіз мовлення, що передбачає виявлення помилок, їх усвідомлення та усунення в подальшій комунікативній практиці.

Поняття «психопедагогічна техніка» поєднує дві групи складників: *Перша група* складників пов'язана з умінням педагога керувати своєю поведінкою: техніка володіння своїм організмом (мімікою, пантомімікою); керування емоціями, настроєм для зняття зайвого психічного напруження, збудження творчого самопочуття; опанування умінням соціальної перцепції (техніка керування увагою, уявою); техніка мовлення (керування диханням, дикцією, гучністю, темпом мовлення). *Друга група* пов'язана з умінням впливати на особистість і колектив, розкриває технологічну сторону процесу виховання і навчання: дидактичні, організаторські, конструктивні, комунікативні вміння; технологічні прийоми пред'явлення вимог, управління педагогічним спілкуванням, організації колективних творчих справ та ін. Важливо працювати над покращенням синтезу якостей і властивостей особистості, які даватимуть змогу впевнено, без зайвого емоційного напруження організувати педагогічну дію, а також стануть запорукою оптимізму; впевненості у собі, відсутності страху перед аудиторією; умінні володіти собою, відсутності емоційного напруження; наявності вольових якостей (цілеспрямованості, самовладання, рішучості). До усіх параграфів теоретичного розділу складено запитання для самоперевірки.

Другий розділ «*Прикладні аспекти розвитку мовлення педагога*» скла-

дається з систематизованих вправ для розвитку відповідних параметрів техніки мовлення. А саме: вправи для розвитку фонаційного дихання (вдосконалення носового дихання; тренування повного типу фонаційного дихання з активізацією відповідних м'язів; зміцнення функціонування легенів; тренування мимовільного вдиху; тренування мимовільного видиху); вправи для тренування основних органів мовлення: губи, нижня щелепа, язик, гортань (тренування м'язів губ, рухливості нижньої щелепи, м'язів язика, дихальної трубки – гортані); вправи для розвитку голосу: сили, висоти, благозвучності, польотності, рухливості, тону; вправи для вдосконалення дикції; вправи підвищеної складності для роботи над поєднаннями звуків. Також у другому розділі розміщено методику роботи зі скоромовками, скоромовки «зі скарбниці народної мудрості» та авторські віршовані скоромовки. Описано вправи на інтонування мовлення; вправи з використанням рухів та рекомендації щодо збереження голосу.

У третьому розділі «*Ораторська вправність як невід'ємна складова успішного мовлення педагога*» описано особливості використання елементів ораторського мистецтва в педагогічному монолозі та бесіді; застосування специфічних технік у контексті розвитку культури мовлення педагога (аутотренінгу, медитації та навіювання); вправи для «шліфування» красномовства, дидактичні ігри, а також запропоновано для проведення літературно-драматичного заходу п'єсу молоді української авторки Анни Багряної «Понад часом».

Основним, засадничим принципом шліфування красномовства є принцип мовленнєвої активності, адже формування риторичної культури неможливе поза процесом мовлення. Цей принцип вимагає застосування методів навчання, у яких максимально реалізується мисленнєво-мовленнєва діяльність. До таких методів належать *дидактичні ігри*, характерними ознаками яких є: моделювання ситуацій

навчального характеру та прийняття навчальних рішень; розподіл ролей між учасниками гри; різноманітність ролевих цілей при прийнятті рішення; взаємодія учасників гри, які виконують ті чи інші ролі; наявність спільної мети учасників гри; колективне прийняття рішень; багатальтернативність рішень; наявність системи індивідуального чи групового оцінювання діяльності учасників гри [21, с. 68]. У посібнику авторами додано ознаки власне риторичних ігор: включеність усіх учасників у процес ігрового спілкування; максимальна мисленнєво-мовленнева активність; взаємозв'язок індивідуальної та колективної мисленнєво-мовленневої діяльності; різноманітність форм діяльності в межах однієї гри; наведено приклади ділових ігор з розвитку техніки мовлення:

– *Мозковий штурм* – мета: розвинути швидкість, креативність мислення, вміння «слухати і чути», працювати в команді; розвинути окремі риторичні вміння в залежності від змісту завдань;

– *Інтерв'ю* – мета: розвиток вміння формулювати запитання; будувати логічну систему запитань, об'єднаних однією темою, ідеєю; поєднувати в бесіді домашні заготовки з імпровізацією; розвиток змістовності, стислості, афористичності мовлення; розвиток діалогічного, суб'єкт-суб'єктного мовлення;

– *Екскурсія* – мета: аналіз картин, що розвиває такі якості, як: асоціативне мислення, уява, фантазія, спостережливість. Гра, крім того, має суто риторичну складову: вправляння у створенні текстів, взаємодії з аудиторією, відповідях на запитання;

– *Коментатор* – мета: сприяти розвитку швидкості, аналітичності мислення, мовлення експромтом, стислості, логічності мовлення;

– *Ток-шоу (групова дискусія)* – мета: розвиток умінь добирати аргументи та контраргументи до тези,

розробляти стратегію дискусії, навичок участі в дискусії, культури спілкування (толерантність, демократичність, повага співрозмовників, культура мовлення);

– *Суд присяжних* – мета: розвиток навичок публічного мовлення, діалогу, аналітичного слухання;

– *Конкурс ораторів, міні-ігри, інтелектуальні розминки* тощо.

Зауважимо, що застосування специфічних технік таких як: *аутотренінг, медитація та навчання* у контексті підвищення кваліфікації науково-педагогічних кадрів було докладно описано у попередніх публікаціях автора цієї статті ([7], [8], [13], тощо). Початковий курс цих технік містить стандартні вправи, які було розроблено свого часу І. Шульцем (*Johann Heinrich Schultz*, 1884-1970 р.) [20]. Систематичне тренування психосоматичних реакцій і центральних нервових процесів за допомогою певних прийомів дозволяє виробити первинний комплекс специфічних навичок [19]. Елементи аутогенного тренування є потужним інструментом розвитку навичок внутрішньої педагогічної техніки, розвитку педагогічної майстерності. Проте й досі не всі його можливості широко відомі, а тому не актуалізовані в практиці. Використання та вдосконалення цих навичок надає можливості цілеспрямовано змінювати власний настрій і самопочуття, регулювати глибину і тривалість відпочинку, нічного сну, формувати доцільний рівень робочої активності, ефективно використовувати для перепочинку вільні хвилини. Численні модифікації, що вносяться до нього різними авторами, стосуються лише видозміни технік, але не принципів і структури комплексу тренувань у цілому. Другий шлях – застосування медитативних вправ, пов'язаний із використанням *активної ролі уявлень, чуттєвих образів* (зорових, слухових, тактильних тощо) [2]. Нарешті, третій шлях впливу на психофізіологічні функції організму ґрунтується на *регулюючій та програмуючій ролі*

слова, яке проговорюється не тільки вголос, але й подумки – на навіюванні. Ця властивість внутрішнього мовлення (у формі самонаказів, самоперемов тощо) з давніх-давен використовується у спорті для підвищення ефективності тренувань, мобілізації внутрішніх резервів під час змагань [1].

За даними американського психолога Роберта Ротха [24, с. 223–232], нині в країнах західної півкулі вже існує більше 1500 навчальних центрів трансцендентальної медитації, організованих у містах більш, ніж 100 держав. За офіційними даними у США медитативними техніками володіють більше 6000 лікарів, більше 1000 посадовців високого і середнього рангу, численні військові фахівці і спортивні тренери. Медитацію практикують адвокати, слідчі, програмісти, вчителі, студенти, спортсмени, бізнесмени, архітектори, поліцейські, льотчики, кухарі, художники, домогосподарки та ін. Як зазначає у своєму науковому огляді Р. Ротх, у розвинених західних країнах 160 університетів, 27 країн провели понад 350 наукових досліджень щодо технік і ефектів медитації. Ці дослідження довели, що медитація позбавляє від стресу і дистресу, покращує пам'ять і підвищує здатність дорослих людей до навчання, забезпечує прилив енергії, позбавляє від безсоння і невротичних конфліктів, дає відчуття повноти життя і щастя, знімає депресію при трагічних та іпохондричних переживаннях, покращує взаємини з людьми і загальний стан здоров'я, знижує біологічний вік тощо. Популярність цих методів як засобів цілеспрямованої регуляції сфери настановлень і мотивів діяльності, розвитку упевненості у собі, а також як засобів корекції психічних станів дає підставу вважати, що вони мають стати органічною складовою психопедагогічної підготовки ефективних лідерів.

Отже, маємо надію, що пропонований посібник «Мистецтво мовлення сучасного педагога» зацікавить усіх тих освітян, хто дбає про гідне

майбутнє українського соціуму, його конкурентоспроможність у єдиній європейській родині, хто намагається стати конкурентоздатним педагогом – тим, чия діяльність «зіткана» ідеями І. А. Зязюна – ідеями Істини, Добра, Краси, Любові до свого народу, своєї Батьківщини.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Сучасного лідера характеризує: високий рівень загальної культури та моральності; уміння організовувати групову взаємодію, володіння прийомами мовленнєвої комунікації, зовнішньою та внутрішньою психопедагогічними техніками, здатність до постійного самовдосконалення та саморозвитку особистості, любов до людей, високий особистісний рівень розвитку інтегрального ціннісного досвіду за всіма компонентами у їхній цілісності (афективного; інтелектуального та вольового) [9]. У статті, спираючись на конструктивний досвід української наукової школи *педагогічної майстерності* І. А. Зязюна, розкрито загальні теоретико-методологічні витоки і змістові лінії застосування психопедагогічних технологій розвитку культури і техніки мовлення сучасного лідера. Доведено, що мовлення є не тільки засобом спілкування, воно втілює дійсність у свідомості та підсвідомості суб'єктів комунікативної дії. Володіння технікою мовлення це не тільки елемент культури лідера, а й передумова позитивного сприйняття лідера оточенням. Представникам професій системи «Людина - людина» потрібно добре володіти технікою мовлення в єдності її елементів як необхідною передумовою словесної дії й правильно нею послуговуватися (керувати диханням у процесі мовлення, володіти правильною та чіткою дикцією, силою, чистотою й висотою голосу, орфоепічними нормами вимови). Основою такого мовлення є професійна мовленнєва підготовка.

Педагогічно доцільне мовлення характеризують логічність, переконли-

вість, спонукальність, виразність. Його інтонації, мелодичний малюнок – різноманітні та виразні, ритм і темп – оптимальні для кожної конкретної ситуації спілкування. Тож, розвинутий голосовий апарат, гарний, звучний голос, ясна, точна і правильна мова, різноманітна й глибока інтонація, безумовно, – необхідні засоби виразного живого слова. Однак, не варто забувати і про такі, аспекти, як зовнішній вигляд, жести, міміка, що є додатковими засобами увиразнення мовлення і необхідними умовами для встановлення контакту з аудиторією. Якщо не мати відповідно підготовленого, розвинутого мовленнєвого апарату, не володіти прийомами дикції та орфоєпії, не стежити за власними зовнішніми проявами, поведінковими реакціями, емоціями тощо – високих результатів словесної дії не досягти.

Безумовно, ми тільки окреслили ключові аспекти розвитку культури й те-

хніки мовлення в аспекті педагогічної майстерності. Однак висловлені рекомендації вважаємо доречними і конструктивними для роботи над вдосконаленням відповідних навичок і вмінь мовлення. Сподіваємося, що наведений теоретичний і практичний матеріал стане поштовхом для подальших здобутків, які сприятимуть плідній роботі лідерів над особливостями свого мовлення, а вивчення досвіду видатних теоретиків і практиків з педагогічної майстерності надихатиме на роботу щодо його вдосконалення. Ми переконані, що ніякими зусиллями не вкласти чарівні слова в уста носіїв, допоки кожна людина самотійно, з власного бажання, відкинувши на годину повсякденні клопоти, не залишиться віч-на-віч з мовою..., з мудрими книгами..., щоб, як у Григорія Сковороди, «душа живилася й росла...».

Список літератури:

1. Горбунов, Г. Д. (2014) Психопедагогика спорта: учеб. пособие. 5-е изд., испр. и доп. М.: Советский спорт, 328 с.

2. Гримак, Л. П. (1989) Резервы человеческой психики: введение в психологию активности. М.: Политиздат, 319 с.

3. Зязюн, І. А. (2008) Філософія педагогічної дії: монографія. Київ: [б. в.] ; Черкаси: ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 608 с.

4. Лаптев, Л. Г. (1995) Оптимизация управленческой деятельности военных кадров: автореф. дисс. докт психол. наук: 19.00.13. Педагогическая психология. Москва. 25 с.

5. Любовинкина, Е. (2017) Лидерство. *Mental Skills*. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.mental-skills.ru/dict/liderstvo>

6. Педагогічна майстерність: підручник. (2008) За ред. І. А. Зязюна. 3-є вид., допов. і переробл. К.:

Богданова А. М., 376 с.

7. Семенова, А. В. (2014) Емоційне усвідомлення як конструкт оцінювання динаміки розвитку педагогічної майстерності викладачів вищих технічних навчальних закладів: психопедагогічний підхід. *Теорія і практика управління соціальними системами // Щоквартальний науково-практичний журнал*. № 4. Харків: НТУ «ХПІ». С. 58 – 68.

8. Семенова, А. В. (2016) Медитация как метод психолого-педагогического самосовершенствования преподавателя высшей школы / *Meditation as a method of self-improvement of psychological high school teachers. Norwegian Journal of development of the International Science*. Oslo, Norway. № 1. P. 94 – 100 [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.njd-iscience.com/wp-content/uploads/2016/12/NJD_1.pdf

9. Семенова, А. В. (2016) Удосконалення ціннісного виміру досвіду суб'єктів педагогічної дії у контексті науково-педагогічних ідей І. А. Зязюна.

Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти. Харків: НТУ "ХПІ". Випуск 45 (1). С. 88 – 100. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/25261/1/Elita_2016_45_1_Semenova_Udoskonalennia.pdf

10. Семенова, А. В. & Мельник, С. М. (2019) Мистецтво мовлення сучасного педагога: навчальний посібник. Одеса: ФОП Бондаренко М.О., 309 с.

11. Семенова, А. В. (2018) Постнекласичний період методологічного виміру єдності нелінійного синтезу знань в аспекті розвитку теорій лідерства. «Лідер. Еліта. Суспільство». Щоквартальний науково-практичний журнал. № 1. X.: НТУ "ХПІ". С. 109-123. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://les.khpi.edu.ua/article/view/2616-3241.2018.1.10>

12. Семенова, А. В. (2017) Психопедагогічний супровід ефективного лідера ХХІ століття: синергетичний підхід. *ScienceRise: Pedagogical Education*. 7 (15). С. 30 – 36. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://journals.uran.ua/sr_edu/article/view/107966

13. Семенова, А. В. (2016) Ціннісний вимір досвіду суб'єктів педагогічної дії: монографія. Одеса: Бондаренко, 434 с.

14. Сергеева, Л. М., Кондратьєва, В. П. & Хромей, М. Я. (2015) Лідерство: навч. посібн. За наук. ред. Л. М. Сергеевої. Івано-Франківськ. «Лілея-НВ», 296 с.

15. Старостіна, О. В. (2014) Педагогічні ідеї Е. Стоунса в контексті розвитку педагогічної науки. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах: зб. наук. праць. № 34. Запоріжжя: КПУ. С. 29 – 33.

16. Старостіна, О. В. (2015) Професійна майстерність у системі підвищення кваліфікації педагогічних кадрів в Англії та Україні: монографія. За заг. ред. Семенової А. В. Одеса: ФОП Бондаренко М.О. С. 6 – 12.

17. Стоунс, Э. (1984) Психопедагогіка: психологическая теория

и практика обучения. Пер. с англ. под ред. Н. Ф. Тальзиной. М.: Педагогика, 472 с.

18. Філіпчук, Г. (2014) Націєтворчість освіти. Монографія. Чернівці: Зелена Буковина, 400 с.

19. Шмигель, Н. Е. (2011) Аутогенная тренировка: новое или хорошо забытое старое? *Журнал «РиТМ Психология для всех»*. № 8. С. 12 – 15.

20. Шульц, И. Г. (1985) Аутогенная тренировка. М.: Медицина, 32 с.

21. Якушева, С. Д. (2004) Основы педагогического мастерства: учебн. пособ. Оренбург: ГОУ ОГУ, 230 с.

22. Chemers Martin (1997) Lawrence Erlbaum Associates. *Psychology*. P. 200.

23. Plato. The Dialogues of Plato translated into English with Analyses and Introductions by B. Jowett, M.A. Oxford University Press. 2013. Vol. 3.

24. Roth, R. (1992) Transcendental Meditation. NY.: Basic Books. P. 223 – 232.

25. Wiszniakowa, N. (2003) Akmeologia kreatywna. *Psychologia kreatywności i osiągnięcia szczytowej dojrzałości twórczej człowieka dorosłego*. Łódź, 279 p.

References:

1. Gorbunov, G. D. (2014) *Psichopedagogika sporta: ucheb. posobie* [Psychopedagogy of sport: a training manual]. 5-e izd., ispr. i dop. M.: Sovetskij sport [in Russian]

2. Grimak, L. P. (1989). *Rezervy chelovecheskoj psihiki: vvedenie v psihologiju aktivnosti*. [Reserves of the human psyche: an introduction to the psychology of activity]. M.: Politizdat [in Russian]

3. Zjazjun, I. A. (2008) *Filosofija pedagoghichnoji diji: monoghrafija* [The philosophy of pedagogical action: a monograph]. Kyjiv: b. v.; Cherkasy: ChNU im. V. Khmeljnyckogho. [in Ukraine]

4. Laptev, L. G. (1995) *Optimizacija upravlencheskoj dejatel'nosti voennyh kadrov* [Optimization of the management of military personnel]: avtoref. diss. dokt

- psihol. nauk: 19.00.13. Pedagogicheskaja psihologija. Moskva [in Russian]
5. Ljubovinkina, E. (2017) *Liderstvo* [Leadership]. Mental Skills. Access mode: <http://www.mental-skills.ru/dict/liderstvo>. [in Russian]
6. *Pedagoghichna majsternistj: pidruchnyk* [Pedagogical skills: a textbook]. (2008) Za red. I. A. Zjazjuna K.: Boghdanova A. M. [in Ukraine]
7. Semenova, A. V. (2014) *Emocijne usvidomlennja jak konstrukt ocinjuvannja dynamiky rozvytku pedagoghichnoji majsternosti vykladachiv vyshhykh tekhnichnykh navchaljnykh zakladiv: psykhopedagoghichnyj pidkhid* [Emotional awareness as a construct for assessing the dynamics of development of pedagogical skills of teachers of higher technical educational institutions: a psychopedagogical approach]. "Teorija i praktyka upravlinnja socialjnomy systemamy" Kharkiv : NTU "KhPI", 2014. Vol. 4 [in Ukraine]
8. Semenova, A. V. (2016) *Medytacyja kak metod psykologho-pedagoghycheskogho samovershenstvovanyja prepodavatelja vysshej shkoly* [Meditation as a method of self-improvement of psycho-pedagogical high school teachers]. Norwegian Journal of development of the International Science. Oslo, Norway, № 1. Access mode: http://www.njd-iscience.com/wp-content/uploads/2016/12/NJD_1.pdf [in Ukraine]
9. Semenova, A. V. (2016) *Udoskonalennja cinnisnogho vymiru dosvidu sub'ektiv pedagoghichnoji diji u konteksti naukovo-pedagoghichnykh idej I.A. Zjazjuna*. [Improving the value measurement of the experience of subjects of pedagogical action in the context of scientific and pedagogical ideas I.A. Zjazjuna]. Problemy ta perspektyvy formuvannja nacionaljnoji ghumanitarno-tekhnichnoji elity. Vypusk 45 (1). Kharkiv: NTU "KhPI". Access mode: http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/25261/1/Elita_2016_45_1_Semenova_Udoskonalennia.pdf [in Ukraine]
10. Semenova, A. V. & Meljnyk, S. M. (2019) *Mystectvo movlennja suchasnogho pedagogha: navchaljnyj posibnyk*. [The Art of Contemporary Teacher Speech: A Tutorial]. Odesa: FOP Bondarenko M.O. [in Ukraine]
11. Semenova, A. V. (2018) *Postneklasychnyj period metodologhichnogho vymiru jednosti nelinejnogho syntezy znanj v aspekti rozvytku teorij liderstva*. [The Post-Classical Period of Methodological Measurement of the Unity of Nonlinear Synthesis of Knowledge in the Aspect of the Development of Leadership Theories]. «Lider. Elita. Suspiljstvo». Shhokvartalnyj naukovo-praktychnyj zhurnal. Kh.: NTU "KhPI". №1. Access mode: <http://les.khpi.edu.ua/article/view/2616-3241.2018.1.10> [in Ukraine]
12. Semenova, A. V. (2017) *Psykhopedagoghichnyj suprovid efektyvnogho lidera XXI stolittja: synerghetychnyj pidkhid*. [Psychopedagogical support for an effective leader of the 21st century: a synergistic approach]. Science Rise: Pedagogical Education. Vol. 7 (15) [in Ukraine]
13. Semenova, A. V. (2016) *Cinnisnyj vymir dosvidu sub'ektiv pedagoghichnoji diji: monoghracija*. [Value measurement of pedagogical subjects' experience: a monograph]. Odesa: Bondarenko M. O. [in Ukraine]
14. Serghejeva, L. M. (2015) *Liderstvo: navch. posibn.* [Leadership: a textbook]. Ivano-Frankivsk. «Lileja-NV» [in Ukraine]
15. Starostina, O. V. (2014) *Pedagoghichni ideji E. Stounsa v konteksti rozvytku pedagoghichnoji nauky*. [E. Stones pedagogical ideas in the context of pedagogical science development.]. Pedagoghika formuvannja tvorchoji osobystosti u vyshhij i zaghaljnoosvitnij shkolakh: zb. nauk. pracj. Zaporizhzhja: KPU. № 34. [in Ukraine]
16. Starostina, O. V. (2015) *Profesijna majsternistj u systemi pidvyshhennja kvalifikaciji pedagoghichnykh kadriv v Angliji ta*

Ukraini: monografija. [Professional skills in the system of advanced training of teaching staff in England and Ukraine: a monograph]. Za zagh. red. Semenovoji, A. V. Odesa: FOP Bondarenko M.O. [in Ukraine]

17. Stouns, Je. (1984) *Psihopedagogika: psihologicheskaja teorija i praktika obuchenija*. [Psychopedagogy: psychological theory and practice of teaching]. Translation from Englishpod red. N. F. Talyzinoj. M: Pedagogika. [in Russian]

18. Filipchuk, Gheorghij. (2014). *Nacijetvorchistj osvity. Monografija* [National formation of education]. Chernivci: Zelena Bukovyna [in Ukraine]

19. Shmigel', N. E. (2011) *Autogennaja trenirovka: novoe ili horosho zabytoe staroe?* [Autogenic training: new or well-forgotten old?]. Zhurnal «RiTM Psihologija dlja vseh». № 8. [in Russian]

20. Shul'c, I. G. (1985) *Autogennaja*

trenirovka. [Autogenic training]. M.: Medicina. [in Russian]

21. Jakusheva, S. D. (2004) *Osnovy pedagogicheskogo masterstva: uchebn. posob.* [Fundamentals of pedagogical excellence: study guide]. Orenburg: GOU OGU [in Russian]

22. Chemers Martin (1997) Lawrence Erlbaum Associates. *Psychology*. P. 200.

23. Plato. The Dialogues of Plato translated into English with Analyses and Introductions by B. Jowett, M.A. Oxford University Press. 2013. Vol. 3.

24. Roth, R. (1992) Transcendental Meditation. NY.: Basic Books. P. 223 – 232.

25. Wiszniakowa, N. (2003) *Akmeologia kreatywna. Psychologia kreatywności i osiągnięcia szczytowej dojrzałości twórczej człowieka dorosłego*. Łódź, 279 p.

Стаття надійшла до редколегії 28.11.2019